

A „Két korszak határán: Perzsa művészet a Qádzsár-korban (1796-1925)” című kiállítás szakmai beszámolója

Pályázati azonosító: 2313/0126 (NKA Múzeumi szakmai kollégium)

Elnyert támogatás: 8.800.000 Ft

I. A kiállítás előkészítése

A kiállítás megnyitását mintegy három és fél éves előkészítő munka előzte meg. Ennek első része az anyag felmérése mellett szükségképpen egy nagyszabású restaurálási program beindítása volt, mivel a kiállítani szándékozott tárgyak közül számos darab erősen megrongálódott, veszélyeztetett állapotban volt. Először az acélból készült fegyvereket kellett restauráltatni, mivel ezek voltak a leginkább kritikus állapotban. 2007-ben a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 19 darab perzsa fémtárgyat restauráltattunk (NKA 2311/1355) 1.5000 000 Ft értékben, 2008-ban pedig további 8 fémtárgyat (NKA 2311/1523) 800 000 Ft értékben. Ugyancsak NKA támogatást kaptunk az ugyancsak erősen veszélyeztetett állapotban levő miniatúrák és lakk munkák restaurálására: 2008-ban 11 darab perzsa miniatúrát restauráltattunk (NKA 2311/1666) 400 000 Ft értékben, 2009-ben pedig 34 darab perzsa lakkfestményt, köztük kártyákat (NKA 1711/0332) 500 000 Ft értékben. Mindemellett a Néprajzi Múzeum kiállításunkon szereplő tárgyainak restaurálásához és a kiállításra való előkészítéséhez a restaurálás anyagköltségével az Iparművészeti múzeum is hozzájárult. Bár sajnálatos módon a kiállított könyvek restaurálására már nem kaptunk támogatást, a kiállítás sikere folytán az iráni Tudományos Akadémiával jelenleg tárgyalások folynak az anyag restaurálásának lehetőségeiről.

A restaurálási programok után Dr. Szántó Ivánnal, az ELTE Iranisztikai Tanszékének adjunktusával, a kiállítás társkurátorával elkezdtuk újra feldolgozni a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Közel-keleti gyűjteményének perzsa vonatkozású anyagát, melynek következtében jelentős számú Qádzsár-kori tárgyat azonosítottunk. Ezután a magyarországi közgyűjteményekben található Qádzsár-kori anyag módszeres feldolgozása következett. A következő múzeumok anyagát dolgoztuk fel: Déri Múzeum, Hadtörténeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjteménye, Kerámia- és Üveggyűjteménye, Kisgyűjteménye, Textil és Viseletgyűjteménye, Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvergyűjteménye, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Keleti Gyűjteménye,

Néprajzi Múzeum. A felmérés következtében a legtöbb tárgyat a kiállítás fő támogatója, a Néprajzi Múzeum kölcsönözte a kiállításra. Ezen kívül különböző magángyűjteményekben is kutattunk, s ennek eredményeképpen egy további kutatásokat is igénylő, 19. sz. végi fényképgyűjteményt is sikerült feldolgozni. Másrészt az egyes magángyűjtemények feltérképezése során olyan tudományos és családtörténeti vonatkozások derültek ki, amelyek újabb adatokkal fogják gazdagítani a további kutatásokat. Megjegyzendő, hogy a kiállításra összegyűjtött tárgyak mintegy kétharmada most lett először publikálva, illetve bemutatva a nagyközönség előtt.

II. A kiállítás katalógusa

A kiállítás előkészítése folyamán elkészítettük a kiállítás 220 oldalas katalógusát: *Két korszak határán: Perzsa művészet a Qádzsár-korban (1796-1925)*. A benne foglalt 18 tanulmányt a hazai iranisztika képviselői és az adott témák szakértői írták, a tárgylista pedig nemcsak a tárgyak meghatározását, és részletes leírásukat közli, hanem a tárgyakon található – sokszor alig kiolvasható – feliratokat is. A katalógus az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA PUB-K 81668, 3 007500 Ft értékben) és a Nemzeti Kulturális Alap (NKA 2306/1379, 1.500 000 Ft értékben) támogatásával valósult meg. Ezen kívül a katalógus létrejöttét számos bel- és külföldi intézmény támogatta: a belföldi intézmények közül a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Iranisztikai Tanszéke, a Magyar Földrajzi Múzeum, Magyar Földrajzi Társaság; a külföldi intézmények közül pedig a Betlér Kastélymúzeum (Betliar), a Muzeum Zamoyskich (Kozłówka) és az Iráni Művészeti Akadémia (Teherán).

III. A kiállításon bemutatott korszak

Nemcsak azért volt fontos bemutatni ezt a korszakot, mivel a nagy nyugati múzeumok – melyeknek bőséges anyaga van a Qádzsár-korból – még sehol nem mutatták be ilyen átfogóan a Qádzsár-kor művészetét. Ismereteink szerint Magyarországon – néhány kortárs iráni festészeti és fotográfiai, valamint szőnyeget bemutató tárlatot leszámítva – még nem rendeztek önálló perzsa művészeti kiállítást, pedig a nagy nyugati kiállítóhelyeken Perzsia művészete az 1931-es londoni Burlington House-beli klasszikus kiállítástól kezdve rendszeresen jelen van. Kiállításunk előzményének csupán az Iparművészeti Múzeumban

1955-ben megrendezett, a Közel-Kelet művészetét összefoglaló kiállítás tekinthető, melyen a most kiállított anyag egy része már szerepelt (a kiállítás egyik akkori kurátora, Fehérvári Géza, a londoni SOAS világhírű professor emeritusa is segítette kezdettől fogva munkánkat). Ugyanakkor a „Két korszak”, azaz a tradicionális keleti és a modernizálódó nyugati világ találkozásának és egymásra hatásának bemutatása a rendezőket nehéz feladat elé állította. Éppen ezért a kiállítás az Iparművészeti Múzeum jellegének megfelelően elsősorban a korszak iparművészeti ágazataira lebontva mutatta be a perzsa művészetet; ennél fogva nem maga az uralkodó dinasztia lett a főszereplő, hanem a korszak mesteremberei: a fazekasok, ötvösök, festők, kalligráfusok, textilszövők, ékkövmetszők, vésnökök, és fafaragók. A kiállításon jól érzékelhetővé vált, hogy az elődeiktől örökölt évezredes hagyományok válaszüthöz érkeztek. Soha nem látott új – főleg európai – technikák jelentek meg a színen, például a fényképészet vagy a könyvnyomtatás, a hagyományos mesterségeknek pedig más, még félelmetesebb kihívója is támadt: az ipari tömegtermelés.

IV. A kiállítás főbb egységei

A kiállítási installáció alkalmazkodott az Iparművészeti Múzeum orientalizáló tereihez, ám az egyes szekciók az iráni házak szerkezetére is utaltak. Az így bemutatott nagyobb egységek a következők voltak: a magyar iranisztika kezdetei, fegyverművesség, kerámiaművesség, szőnyegek és textilek, a könyv művészete, lakkfestmények, amulettek és pecsétek, fémművesség, fényképészet, síita vallásosság.

IV.1. A magyar iranisztika kezdetei

A Mária Terézia alatt 1754-ben Bécsben létrehozott első diplomataképző, az Orientalische Akademie már a Kelet, elsősorban a Porta iránti megnövekedett érdeklődés és a politikai-gazdasági érdekek intézményi megtestesülése. Az akadémia számára készült vagy ott használt különböző terjedelmű és minőségű perzsa grammatikák és szöveg-antológiák egyre növekvő száma között megtaláljuk a magyar kezdeményezéseket is, így Dombay Ferencnek (1758–1810), az akadémia hallgatójának, majd később a császári udvar tolmácsának latinul írt perzsa nyelvtani munkáját. Később, a 19. század két neves magyar keletkutatója, Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) és Vámbéry Ármin (1832–1913) már személyesen is eljutott Perzsiába; perzsa nyelvismeretükre többször hivatkoztak. Előzetes ismeretük azonban alig lehetett a

perzsáról – azaz a helyszínen megszerzett ismereteik még nem alapultak rendszerezett perzsa előtanulmányokon. Mégis Vámbéry jutott Magyarországon elsőként egyetemi katedrához, hogy perzsa nyelvet és irodalmat oktasson. Tanítványai közül Bacher Vilmos, Erődi Béla, Pozder Károly és Kégl Sándor (1862–1920) emelkedik ki. Kégl perzsiai útjáról hazatérve 1893-ben a pesti egyetem magántanára lett. Az ismereteit kezdetben ugyancsak autodidakta módon szerző Kégl tanulmányai eredeti kutatásokon alapuló, értékes szövegkiadásokat eredményeztek. A magyar iranisztika kezdeteinek Vámbéry életének tárgyi rekvizitumaival, és a Kégl által vásárolt perzsa könyvek, valamint újonnan felfedezett fotóinak bemutatásával állított emléket a kiállítás.

IV.2. Fegyverművesség

A magyarországi közgyűjtemények Iránból származó anyagában zömében Qádzsár-kori fegyvereket őriznek. Ezek hazánkban szinte készítésükkel egyidejűleg, a 19. század közepétől bukkantak fel, s változatos utakon kerültek a magyar magán- és közgyűjteményekbe. E tárgyakon kívül a korabeli perzsa fegyverművességnek más magyar vonatkozásai is vannak, ugyanis a perzsa hadsereg 19. századi modernizálásában számos magyar származású tiszt is kivette a részét. A korszerű iráni lovasság létrehozása az egykori huszártiszt, gróf Karacsay Fedor (1787–1859) nevéhez fűződik, aki az 1840-es évek végétől tartózkodott Perzsiában. Később egy másik huszártiszt, Nemiro János állt Nāser ol-Dīn sah szolgálatában, közel húsz éven át, a 19. század végén pedig az ugyancsak magyar származású Wagner honvédtiszt Tabrízban szervezte meg a korszerű perzsa tüzérséget. A kiállításon mind a hagyományos, mind pedig a lőfegyvereket illetően bemutattunk remekmű darabokat.

IV.3. Kerámiaművesség

Irán fázekassága egyike az egyetemes művészettörténet leghosszabb fejezeteinek: több mint hétezer éve kezdődött, és máig tart. Tagadhatatlan, hogy ehhez a másfél évszázados Qádzsár-uralom csak szerény mértékben tett hozzá, ám a perzsa hagyományok és az azok jó részét felszámoló világi folyamatok jellegzetesen 19. századi kölcsönhatása mégis egyéni szint ad e korszak kerámia történetének. A műfajt már a 19. század előtt is erőteljes külföldi befolyás jellemezte, a Qádzsár-kor előtt azonban e külső hatás nagyrészt a Távol-Kelet felől érkezett, és egyetlen fő okra, a kínai porcelán felülmúlhatatlannak – de nem utánozhatatlannak – tartott minőségére volt visszavezethető. A Qádzsár-korban azonban, sok

más műfajhoz hasonlóan a kerámiaművesség is egyre szorosabb kölcsönhatásba került az európai iparművészet folyamataival. Az eredmény a kiállításon egy ún. kerámiafalban bemutatott, nagy számban megjelenített, jó minőségű frittkerámia-technika megjelenése volt, amelynek alkotásait elegáns polikróm festéssel díszítették.

IV.4. Szőnyegek és textilek

A 19. század második felében az általános európai „szőnyegláz” a perzsa gazdaság nyugati piacorientálódásához, a helyi exportra termelés újrászervezéséhez és a szőnyegipar általános fejlődéséhez vezetett. A szőnyegek iránt hirtelen megnövekedett igényt a hagyományos háziipari termékek nem tudták kielégíteni, s a hangsúly az olcsó munkaerőt alkalmazó, s a nyugati importból származó pamut- és mesterséges színezékekkel festett gyapjúfonal felhasználásával dolgozó üzemekre tevődött, amelyek a háziiparhoz képest sokkal hatékonyabban állították elő az exportra készülő szőnyeget. A külföldi cégek üzletet látva a szőnyegkereskedelemben, az 1870-es évektől részt vettek a vidéki és a városi szőnyegműhelyek európai szőnyegkereskedelemben történő integrálásában, és aktív jelenlétüknek köszönhetően a kézzel csomózott szőnyeg Irán legjelentősebb exportcikkévé vált. A historizmus korában a mesés Kelet idealizált, egzotikus világát az 1851-es londoni, az 1867-es párizsi és az 1873-as bécsi világkiállítás keleti pavilonjai idézték meg elsőként a látogató közönségnek. A felvonultatott kézműipari termékek felkeltették az érdeklődést a Közel-Kelet, köztük Irán kultúrája iránt, s az Európába áramló modern áruk – a keleti csomózott szőnyegek, kávézó- és dohányzóasztalok, székek, szófák, valamint különböző dísz tárgyak – a század második felére a jómódú otthonok általános lakberendezési kellékeivé váltak. Az Iparművészeti Múzeum a kor műiparának példát mutató, minőségi műtárgyak vásárlásával kívánta megalapozni gyűjteményét, elsőik között az 1873-as bécsi világkiállítás anyagából. A bécsi vásárlások révén került gyűjteményünkbe számos külhoni műtárgy, köztük néhány iráni textilmunka is. A kiállítás különböző egységeiben különböző technikával készült, s különböző helyszíneken létrehozott szőnyegtípusokat mutattunk be.

IV.5. A könyv művészete

A Qádzsár-kor volt az iráni könyvművészet utolsó nagy korszaka; egyszersmind az első, amelyben már jelen van a nyomtatás is. Irán nemcsak Európához, hanem például Törökországhoz képest is csak lassan tért át a kéziratok hagyományáról a modern

sajtótechnikára. Ennek oka, hogy a muszlim-kori perzsa kultúrában az irodalom szinte szakrális jelentőségű, amely mind tartalmi, mind formai szempontból a legszentebb könyvet, a Koránt tekinti kiindulópontjának. Ebből következik a nyomtatás előtti perzsa irodalomnak az a jellegzetessége is, hogy a szöveg általában egyszerre tekinthető adatrögzítő eszköznek és képzőművészeti alkotásnak. Ez a magyarázata a kalligráfia egyedülálló tekintélyének is a perzsa művészetben. Bár a festészet jelentősége ehhez képest másodlagos, hangsúlyos jelenléte a perzsa művészetet mégis alapvetően megkülönbözteti a többi muszlim ország művészetétől, amelyekben sokkal ritkábban találkozunk illusztrációkkal. A kalligráfia továbbélését a korai Qádzsár-kor irodalmi reneszánsza, a *bāz-gašt* ('visszatérés')- mozgalom is segítette, amely a nagy középkori klasszikusok, Ferdowsī, Nezāmī, Hāfez, és Sa^cdī stílusát tekintette példaképnek. E négy szerző közül különösen az előbbi kettőt illusztrálták gyakran festményekkel. Az új korszak költőit életrajzi antológiák, ún. *tazkererék* is népszerűsítették, amelyeknek – művészi és irodalmi értelemben egyaránt – kiemelkedő példája a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményének *Mağma^c-e Mahmūd* ('Mahmūd gyűjteménye') című, 1829-ben készült, díszesen illuminált kézirata. Bár a 19. század második felére a könyvnyomtatás fokozatosan kiszorította a kéziratokat, a nyomtatott könyvek írásképe és illusztrációi még sokáig hordozták a kéziratok hagyomány örökségét. A fenti műfajokat számos példával illusztráltuk a kiállításon.

IV.6. Lakkfestmények

Alighanem a lakkozott tárgyak váltak a festészet legfontosabb terepévé a Qádzsár-korban. Nemcsak viszonylag olcsó kivitelük biztosította népszerűségüket, hanem az a tény is, hogy a lakkfestés egyszerű használati tárgyakat volt képes műalkotássá változtatni. Szinte bármilyen eszközön – tolltartókon és sakkfigurákon, famennyezeteken és ajtókon, vagy akár szemüvegtokokon is megjelenhettek. Különös jelentősége volt a tükörtartóknak, esküvői szertartások gyakori kellékének. Mindezeket a funkciókat számos, újonnan restaurált tárgyon keresztül mutattuk be a kiállításon.

II.8. Amulettek, pecsétek

Birtokosa vagy használója számára a mágikus tárgyak védelmet jelentenek a külvilág ártó hatásaival szemben, miközben a tárgy erejébe vetett hit révén fokozzák az illető vallási buzgalmát is. Az iráni amulettek és talizmánok ezért szinte mindig feliratosak, és mindig

vallási invokációkat tartalmaznak. Az amulettek készülhettek egyéni megrendelésre vagy sorozatban; fémből, üvegből, kőből vagy csak papírra. A legértékesebbeket pecsétmetszők vésték, akik a bazárban önálló céhet alkottak. A kiállításon számos, eddig soha be nem mutatott amulettet, pecsétet állítottunk ki, felirataik értelmezésével a katalógus egyik esszéje foglalkozott.

II.10. Fémművesség

Irán a Qádzsár-kor elején nagyjából ugyanazokat az ötvöstermékeket állította elő, mint a középkorban. Az olcsó háztartási eszközök sárgarézből készültek, a drágábbak vörösrézről vagy acélból. Lakatokat, kulcsokat, szerszámokat, szegeket vasból kovácsoltak, ritkaságként néhány reprezentatív épületen európaias kovácsoltvas díszkapu is megjelent a 19. század végén. Bár az acélmunkáknak vallási és katonai jelentőségük is volt, mennyiség szempontjából a rézművesség volt a vezető műfaj. Ugyan vörösrézről is készülhettek művészien megmunkált tárgyak, de a drágább edényeket inkább a sárgarézművestől vásárolták. Hagyományosan a sárgarézműves készítette a toll- és tintatartókat, fő feladata azonban edények előállítás, illetve javítása, foltozása volt. Bár már a középkorban jeleskedett a vésett és a nemesfémekkel tausírozott díszítésben, valamint a fűrészeléssel áttört munkákban is, a művészi igényű tárgyak díszítését szinte sosem maga a rézműves, hanem külön szakember végezte a számára előkészített tárgyakon. A kiállított tárgyak azt mutatják, hogy az iráni mesterek keze alatt az ötvösség virágzása a 20. századig töretlenül folytatódott.

II.11. Fényképészet

Iránban már az 1840-es évek közepétől – Mohammad sah uralkodásának végétől – jelen volt a fotográfia, de csak elszórtan, főleg odalátogató külföldiek tevékenysége nyomán. A fényképkészítés Nāser ol-Dīn sah uralkodása idején indult fejlődésnek. A sah is elsajátította a fényképezés technikáját, gyűjtött, és maga is készített fényképeket, amivel bizonyíthatóan hozzájárult az iráni fotográfia fejlődéséhez. Európai útjai során szívesen állt a híresebb nyugati fotográfusok kamerája elé. 1873-as, első európai útján például Félix Nadar (1820-1910) párizsi műtermébe is ellátogatott, ahol több fénykép készült róla, és kíséretének tagjairól. Ami a későbbi Qádzsár-kor fényképészetét illeti, egyesek ^cAbdollah Qāğārt (1849 k.–1908-9) tartják a legjelentősebbnek, aki a sah családtagjai közül való volt. A korszak

fényképészetét külön kis szekció – melyben mind Nadar, mind pedig Qāgār fénykép is látható volt – jelenítette meg a kiállításon.

II.9. Síta szertartási eszközök

A közösségi szertartások szervezését mintegy száz évvel a Qádzsárok hatalomra kerülése előtt a síita papi réteg vette kézbe, a városi előljárók közreműködésével. Minden városnegyedben *takiyék*, más néven *hoseyniyék* (fedett gyűléscsarnokok) létesültek, ahol jeles napokon összegyűltek az adott városrész lakói vagy egy-egy bazári céh, vallási egyesülés tagjai, hogy *moharram*kor azután az egyes társadalmi csoportok képviselői saját zászlóik alatt a város központjába vonuljanak, és a többi menettel egyesülve megidézzék a tragikus csatát. A legjellegzetesebb felvonulási kellék, az *‘alam* egy rendkívül összetett, acéllemezekből, és -szobrokból, pajzsokból, kardokból, valamint feliratos szövetekből, madártollakból, csengőkből, lámpásokból álló, farúdra erősített szerkezet. A rajta elhelyezett állatszobrok a vértanúk tulajdonságaira utalnak. Egy másik szertartás, a *tā‘ziye*, színpadi eszközökkel kelti életre a Próféta háznépének viszontagságait. A szereplők félelmetes, maszkszerű sisakokat viselnek, lándzsával, karddal, törrel, és más öntött acél fegyverekkel vannak felszerelve. Ezek a fegyverek már nem valódi harci eszközök, hanem az iráni társadalom közösségi tudatának erősítését szolgáló szimbólumok. A kiállítás számos példával szolgált mind a szertartási eszközöket, mind pedig a szimbolikus állatfigurák mesteri szobrait illetően.

V. A kiállítással kapcsolatos események

A kiállítást a következő neves tudósok, tudományos és kulturális intézmények képviselői tekintették meg előzetes bejelentés alapján: Dr. Afsaneh Gächter (Institute for Iranian Studies, Bécs), Homayoun Hemmati (Teheráni Nemzetközi Kapcsolatok igazgatója), Prof. Paul Luft (Institute for Iranien Studies, University of St Andrews), Prof. Jennifer Scarce (University of Dundee), Gerlinde Mukhey (International Association of Qajar Studies), Prof. Markus Ritter (Universitaet Zürich, Institut für Kunstgeschichte), Dr. Hans Timmermans (Oude Kunst Museum, Leuven), Dr. Yukako Goto (Department of Iranian Studies, University of Osaka), Prof. Birgitt Hoffmann (Institut für Iranistik, Uni. Bamberg), Prof. Bert Fragner (Institut für Iranistik, Österreichische Akademie der Wissenschaften). Eredetileg a kiállításához

kapcsolódott, de már a kiállítás megnyitása előtt lezajlott az ELTE BTK Iranisztikai Tanszéken az „At the Gates of Modernism. Qajar Iran in the Nineteenth Century” című nemzetközi konferencia, melyen a kiállítás társkurátora, Szántó Iván az újonnan restaurált lakkfestményekkel kapcsolatos felfedezéseiről adott elő.

Bp. 2011. október 20.

Dr. Kelényi Béla
Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum

A kiállítás hasznosulásának adatai:

Látogatószám:

A kiállítást a nyitvatartási idő (2011. 01.28 – 2011. 09.18) alatt mintegy 38.000 látogató kereste fel.

Ehhez hozzá lehet számítani még a Múzeumok Éjszakája látogatóit is: 11.366 fő

A megnyitó, valamint az egyéb események során múzeumunkba érkező, nem regisztrált vendégekkel együtt tehát a kiállítás látogatószáma 50.000 főre tehető.

A kiállítás sajtóvisszhangjáról és a kapcsolódó programokról külön mellékletekben számolunk be. Szintén külön anyagot csatolunk a múzeumpedagógiai programról.

A pályázatról készült szakmai beszámoló a múzeum honlapjáról az alábbi linken letölthető:

www.imm.hu/palyazatibeszamolok

A kiállítás honlapja a múzeum honlapján továbbra is elérhető, az alábbi címen:

www.imm.hu/ketkorszakhataran

Mellékletek:

Fotók a kiállításról

Sajtóanyag, kimutatás a kiállítás sajtóvisszhangjáról, szórólapok

A kiállításához kapcsolódó programok, rendezvények ismertetése, szórólapok

A kiállításához kapcsolódó múzeumpedagógiai program ismertetése, feladatlap

A kiállításon készült fotók (Áment Gellért panoráma-fotói)

